

Л.С. Клейн *

СІМ МІСТ ТРОЯ

У статті автор, на базі узагальнення власних досліджень 1980—1990-х рр та з урахуванням останніх результатів розкопок експедиції М. Корфмана в Трої, доходить висновку, що варто відійти від традиційного уявлення про сім міст, які після своєї загибелі стали культурними шарами й утворюють стратиграфічну колонку пагорба Гісарлик. Натомість, це швидше образи міст, що виступають у свідомості дослідників під час читання Іліади та сприйнятті археологічних матеріалів. Відтворенню згаданих образів міст Троя, за якими проступають риси культурних та етнічних спільнот, присвячено дослідження. Мешканці міст Троя стали свідками й учасниками міграційних рухів, що призвели до індоєвропеїзації Анатолії.

К л ю ч о в і с л о в а: Троя, Іліон, Гісарлик, Троянська війна, Г. Шліман, В. Дьорпфельд, К. Блеген, М. Корфман, Л. Клейн.

Троя посіла видне місце в моїх дослідженнях від 80-х років минулого століття (Клейн 1984а; 1984б та ін.), що відбилось у книжках про Іліаду (Клейн 1998; 2000б; 2014б), але також і в книжці щодо етногенези південних індоєвропейців (Клейн 2010, глави II, III, розділи «Троя и Среднее Подунавье», «Троянская война», «Хетты, ахейцы и Троя» та ін.). Брала участь, звичайно, Троя й у працях із хронології бронзового віку та етногенези (Клейн 2010; 2014а). У підсумку цієї розмаїтості в мене стало складатися враження, що мова йде про різні міста.

Гомерівська Троя. Троя, вона ж Іліон. Так у гомерівському тексті. Це один із численних дублетів Іліади: ріка Скамандр — вона ж Ксанф, Парис — він же Александр, у греків три імені: ахеї, данаї, аргів'яни. Богиня Афїна, вона ж Афїнея (Афїнянка), птоліетрон і поліс (апеллативи міста) тощо. З приводу парності Трої та Іліона декотрі дослідники заперечували, що просто Іліон це назва міста, а Троя — назва місцевості. Але ж місцевість називали не Троя, а Трояда — тобто позначали вторинним терміном, утвореним від першого. В Трояді довкола Іліона немає жодного селища, а в Іліоні — жодного урочища, що носить ім'я Трої. Потрібно

* КЛЕЙН Лев Самуїлович — доктор історичних наук, професор, Санкт-Петербург, РФ, lsklein@gmail.com

якось пояснити це, й краще за все — охоплюючи всі пари, тобто виявляючи певну закономірність. Я помітив, що ці парні терміни (з кожної пари) розподілені за главами Іліади неоднаково, при цьому корелюючи зі складовими інших пар. Я встановив це статистикою, торкаючись також Трої та Іліона (Клейн 1998, табл. 17, 19; 2000; 2014б; 2014в) (табл. 1; 2). Це може свідчити про злиття місцин та героїв із різних джерел і навіть про поєднання низки самостійних пісень. Себто про повернення від «унітарного» розуміння Іліади до концепції німецьких науковців ХІХ ст. — «аналітиків».

2. Троя в протиставленні Іліону. Я помітив, що в греків від творення до творення епосу пропорції між термінами Іліон і Троя змінюються: зменшується згадування Іліона, збільшується — Трої (Клейн 1998, табл. 1) (табл. 3). Тобто, проєктуючи на минуле, десь неподалік та мить, коли Троя увійшла в цей сюжет і була в мінімальному цифровому вияві. Я помітив також, що постійні епітети в Трої та Іліона різні й обрисовують різні міста (Клейн 1998, табл. 3) (табл. 4). Ще я побачив, що Троя та Іліон мають різні апеллативи: Троя — поліс, а Іліон — птоліетрон (Клейн 1998, табл. 4) (табл. 5).

Помітив я також, що хетські письмові джерела знають: а) *Іліон*, (*В*)*іліос*, у хетів *Вілюсу* та б) *Трою*, у хетів *Труїсу* — як різні міста. При цьому Вілюса знаходиться на тому самому місці, де археологи й розкопали місто, ототожене ними з Іліоном-Троєю, що й підтверджене написами на каменях, а Труїса знаходиться від цього міста приблизно за 50—200 км. Де точно, невідомо.

Припускаю, що це Поліохні на острові Лемнос — велике поселення, що знаходилось за 50 км від Іліона й загибле близько 2000 р. до н. е. (рис. 1, карта). Троя увійшла в епос і стала витискати з епосу Іліон після того, тобто максимум за 1000 з лишком років до Гомера. З цією ідеєю співпадає ім'я стародавнього населення цього острова: труси (схоже, чужа назва троянців) — тірсени — етруски (Клейн 1984а; 1984б; 1998; 2000).

3. Археологічна Троя в протиставленні Гомерівській. Зважаючи на те, що Г. Шліман свято вірив у правдивість Гомерівського тексту, а там переважала Троя, археологічне місто одержало назву Троя. До відкриттів Г. Шлімана Троя—Іліон була відома лише за Гомерівським епосом — «Гліадою» та «Одіссеєю». Це було величне місто, центр могутнього царства з палацами та величезним військом.

Г. Шліман уважав, що Гомерівська Троя мала бути не лише найбільш вражаючою, але й найдавнішою на пам'ятці Гіссарлик. Тому, виділивши базові шари (Dörpfeld 2002, S. 32) (рис. 2), він ототожнив Гомерівське місто, місто Троянської війни з Троєю II (споруди цього

Таблиця 1. Групування книг «Гліади» за вживанням назв міста

Нумерація книг	Відносна частотність	Фільтр	Зміст
XVI	0,4		Патроклія
XXIV	0,8		Викуп
I	1	?	Гнів Ахілла
III	1		
X	1	?	Долонія
XI	1		
XIX	1	?	Зречення (Ахілла) від гніву
XX	1	?	
IX	1,25		Посольство
XIII	1,4		
XXII	1,5		
II	2		
XIV	2	?	
XXIII	2	?	
XVIII	2,5		
VII	3		
VI	3,7		
IV	4		
XXI	5		
V	6		Аристія Діомеда
VIII	6		Перервана битва (Гектор проти Діомеда)
XV	6		Відтиснення (Гектора) від кораблів
XVII	7		
XII	∞	?	

Примітка. Жирною лінією обведені блоки книг із однаковою частотністю.

шару сполучають монументальність з давниною). Пізніше його помічник В. Дьорпфельд, додавши два шари, встановив синхронізацію за імпортною керамікою з Еллади та усвідомив, що Гомерівське місто слід підняти до Трої VI. Г. Шліман був збентежений, три дні не виходив із намету (адже В. Дьорпфельд виявив його шкідливу похибку, він-то в своєму розкопі пробився *крізь* шар VI), здоров'я його похитнулось, і він невдовзі помер.

У новій серії розкопок К. Блеген (2004/1963) встановив, що місто ймовірної Троянської війни не VI, а VIIa, у порівнянні з II та VI корекція геть незначна. Проте, навіть Троя II та VI, у порівнянні з гомерівським описом, були за розміром значно меншими (Троя II мала менш 100 м в діаметрі, а Троя VI — менше 140 м), а цитадель не мала міського оточення. Його відкрив керівник третьої серії розкопок — М. Корфман (Korfmann 2003; 2004; 2006; Korfmann und Mannsperger 1998). Виявилось, що цитадель на пагорбі була оточеною *нижнім містом*, також обведеним стіною з багатьма баштами та ровами (рис. 3). Все це дещо наблизило археологічну Трою до гомерівського тексту, хоча б за історичним значенням.

4. Троя як епонім та мета Троянської війни. **Потужна фортеця на перетині** важливих шляхів (біля самих проток у Чорне море та на перешийку шляху з Азії до Європи) — це мало зробити Трою задрісним об'єктом теренових претензій сусідніх держав, а особливо найпотужніших імперій тогочасного світу — хетів та ахейців (Ахійява). Тому Троянська війна ахейців, їх морська експедиція до Троади, тривала облога Трої та її триумфальне захоплення розглядається багатьма археологами як цілком реалістична реконструкція наявних археологічних даних до епопеї Гомера, в основі своїй також реалістичної.

Звісно, епічний мотив війни (помста за викрадення жінки) — швидше за все художнє оформлення реальних подій — якщо він і мав місце, то не на першому плані. На першому ж плані були геополітичні інтереси.

Я проти цієї трактовки. Троянської війни XIII ст. до н. е., як вона описана в Гомера, не було взагалі. За всіма археологічними даними встановлено, що південна частина західного узбережжя Анатолії була рано освоєна греками-ахейцями (Мілет-Мілавата, Смірна та інші міста), тоді як на північному узбережжі ахейські колонії відсутні. Відсутні й сліди Троянської війни — у Трої є знахідки ахейської кераміки, але в шарі загибелі Трої (Троя VIIa) —

Рис. 1. Карта Троади

Таблиця 2. Кореляція прийменників із етнонімами греків у «Іліаді»

А		
Нумерація книг	Група	Індекс К
VII	■	1
III	■	1 ∞
XXIV	■	1,7
IV	■	2
XX	■	2
XIX	■	2
XXIII	■	2
XII	■	2
IX	■	2 ∞
XXII	■	2,5
XIV	■	2,5
XVIII	■	3
X	■	3
II	■	3 ∞
XXI	■	4
XVII	■	4
XV	■	4
XIII	■	4 ∞
I	■	4,5
XVI	■	5
XI	■	6
VIII	■	7 ∞
V	■	8
VI	■	11

Б		
Нумерація книг	Група	Індекс Р
IV	■	2
IX	■	2 ∞
XIII	■	2,5
XXIV	■	2,7
XIX	■	3
XX	■	3
VII	■	3,5
I	■	4,5
XXII	■	4
XVIII	■	4
XIV	■	4
XII	■	4
III	■	4 ∞
II	■	4 ∞
X	■	5
XV	■	6
XXI	■	7
XIII	■	7 ∞
V	■	8
VIII	■	9 ∞
XI	■	10
XVI	■	10
XVII	■	11
VI	■	12

■ «Ахейська» книга

□ «Данайська» книга

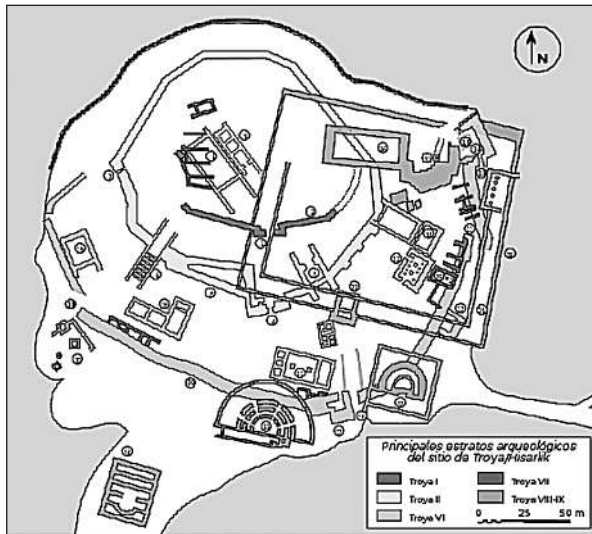

Рис. 2. Головні археологічні шари міста Троя / Гісар-лик (за М. Корфманом)

жодного ахейського вістря стріли. Троя VIIb — не ахейське поселення. Там основна кераміка балканська. Отже, громади Трою VIIa не ахейці, а балканські народи — фрігійці, можливо, хтось-то ще. Греками ж Троада захоплена лише у VIII ст. до н. е. по двохсотлітньому запустінню в ній та набагато пізніше від загибелі всіх головних ахейських держав у Греції та Анатолії.

А як же бути з повідомленнями епосу? Та героїчний епос — не історія, це зазвичай переробка історії на догоду ураженій національній самосвідомості. Основні епоси виникають, коли народ терпить приниження, наприклад, від поразки. В епосі сербські юнаки Стамбул штурмують, а насправді була поразка на Косовому полі. Епос переінакшує історію так, аби поразку обернути на тріумф і перемогу. В руському епосі руські богатирі б'ють татар у хвіст і в гриву. А в реальності було двохсотлітнє татарське ярмо. Про нього в билинах жодного словечка.

Таблиця 3. Топоніми міста в різночасових текстах

Автор	Твір	Дата	Число згадувань		Відношення Т : І
			Іліон (І)	Троя (Т)	
Гомер	Іліада	VIII—VII ст. до н. е.	106	53	0,5
Гомер	Одіссея	— " —	19	36	2,0
Вергілій	Енеїда, II	I ст. до н. е.	2	20	10,0
Трифідор	Взяття Іліона	раніше III ст. н. е.	8	6	0,75
Квінт Смирненський	Постгомерика	IV ст. н. е. рубіж	31	44	1,4
Коллуф	Викрадення Єлени	V—VI ст. н. е.	2	9	4,5
Цецес	Гомерика	XII ст. н. е.	3	5	1,7
Цецес	Постгомерика	— " —	—	33	—

Примітка. Жирною рамкою об'єднані твори пізнього, наслідувального епосу, зі штучною архаїзацією мови та стилю.

5. Троя — орієнтир у хронології. Позаяк на шарування Трої були успішно розподілені археологами на потужні шари (від першого міста до сьомого), а по тому кожен з них на дрібніші підрозділи, а в шарах і підрозділах повно кераміки та інших артефактів, що мають аналогії як на Близькому Сході, так і в Європі, то Троя стала зручним стрижнем, на який нанизуються ці аналогії як тими, так і другими. Це найзручніший стрижень для синхронізації усіх цих культур.

Першим це масштабно з'ясував Гордон Чайлд у своїх знаменитих книгах «Світанок Європейської цивілізації» (Childe 1929a) і «Дунай у праісторії» (Childe 1929b). По тому угорський археолог Нандор Каліц зацікавився аналогіями між Троєю та Угорщиною, побудувавши величезні порівняльні таблиці, що пов'язують ці стратиграфічні стовпчики в різних ланках, переважно по баденській (печельській) культурі Угорщини, Австрії та інших дунайських країн. Він витлумачив це як свідчення походження баденської культури з Малої Азії (Kalicz 1962; Клейн 2010, рис. 39 — Троя, рис 12).

6. Троя як етноіндикатор. Але радіовуглецеві революції, особливо друга (по калібрації радіовуглецевих дат) поставили згадану хронологію догори дригом і виявилось, що це баденська культура вдерлася до Анатолії (Клейн 2010, с. 88). Позаяк в Анатолії початок писемних свідчень хетської присутності припадає на XVIII ст. до н. е., а відповідна культура простежується і в останні віки III тис., то баденська культура вторглась раніше. Баденська культура належить переважно до IV тис. до н. е., але закінчується близько 2800 р., тобто, цілком можливо, що в Анатолію вона просочилась десь між 2800 (чи раніше) і 2200 рр. до н. е. Саме цей інтервал — час грандіозних спустошень в Анатолії, що свідчать про вторгнення хвиль ворожих чужинців (Mellaart 1958; 1981). Зіставлення да-

Рис. 3. Нижнє місто Трої (аерофотознімок М. Корфмана)

тувань говорить про те, що, швидше за все, прибульці спілкувались індоєвропейськими мовами анатолійської групи. Серед них — хетська.

А якщо так, то коли хетська разом з лувійською та іншими мовами анатолійської сім'ї першою відокремилася від індоєвропейського, точніше індо-хетського стовбура, то протоіндоєвропейський ареал (шукана прабатьківщина усіх індоєвропейців) має бути розташований близько до Дунаю в Європі, можливо, північніше. Тобто, як степова, так й анатолійська прабатьківщини відпадають, не зважаючи на всі їхні докази. Перша з них, степова, може бути лише прабатьківщиною інших індоєвропейських сімей, наприклад, індоіранської. Анатолія — взагалі навряд чи була прабатьківщиною для кого-небудь з індоєвропейців.

Троя стала справжньою горловиною, через яку різні індоєвропейські сім'ї проривались до Анатолії — спочатку хето-лувійські народи, потім фрігійці й предки вірменів, а далі греки, що стали візантійцями. Вірогідно, це позначилось і на етнічному складі населення самої Трої.

Для хетів цей шлях багато хто вважає неможливим, спираючись на загальне неприйняття європейської прабатьківщини індоєвропейців і на заперечення їхнього проживання будь-коли на Балканах. Але якщо вони — баденці, то мешкали вони не на Балканах, а на Середньому Дунаї (Клейн 2012, карта рис. 13). ДНК хетів — невідома. Але нещодавні дослідження давньої ДНК в Анатолії показали, що у мешканців різних епох схожість з населенням ямної культури степів відсутня, а серед обстежених є й підозрювані у приналежності до хетів чи їхніх родичів (Damgaard et al. 2018). Принаймні, степову смугу як джерело хетської міграції до Анатолії це відкидає, а в близько-східних джерелах немає мовних свідчень індоєвропейської мови та помітних міграцій, що хоч якоюсь мірою нагадують ситуацію в Троянському пропускному пункті.

7. Троя як нашарування мов. Чи були у ті часи етноси, питання відкрите. Тому, коли мова заходить про етноси, доводиться лишатися на ґрунті мовних конотацій. Й розглядати Трою

варто в цьому плані (Hajnal 2003). Г. Шліман вважав шари Трої етапами розвитку однієї давньої цивілізації, відповідній мікенському часові Еллади, а Мікенську цивілізацію — давньогрецькій. У цій частині його переконання були підкріплені в середині ХХ ст. дешифров-

кою крито-мікенських таблиць з грецької мови М. Вентрісом і Дж. Чедуїком. Він, а за ним і К. Блеген, який керував новими розкопками Трої вже в ХХ ст., вважали Трою грецькою державою, хоча й окремою. Було ж чимало ахейських держав — Мікени, Спарта, Пілос, Мес-

Таблиця 4. Епітети міста

η Ἴλιος— Іліон 106 разів					η Τροίη— Троя 53 рази				
№ п/п	Епітет	Переклад	Υ	Χ	Епітет	Переклад	Υ	Υ	
1	ἱρή	свята, священна	23	Ο					
2	ἱερή	свята, священна	1	С					
3	ἠνεμόεσσα	вітряна	7	Ο					
4	αἰπεινή	крута	6	Ο					
5	αἶψυ	крута	1	С					
6	ευκτίμενον πτολίεθρον	благостворене місто	5	С					
7	έρατεινή	весела	1	С					
8	ευπῶλος	доброкінна, з ладними жеребчиками	2	Ο					
9	ὄφρῦοεσσα	урвіста	1	ΟΚ					
10	ευναίόμενον πτολίεθρον	обжите, благоустроєне місто	3	С					
11	ευτείχεος	добростінна, міцностінна	4	Ο	ευτείχεος	добростінна, міцностінна	2	1	
(12)				ΡΟ	ἐρίβαλος	тучногрунтова	3	2	
(13)				ΡΟ	ἐριβῶλαξ	тучногрунтова	5	3	
(14)				Ο	εὐρεία	простора	4	4	
(15)				Ο	ευρύαγια	широковулична	2	5	
(16)				Ο	██████████	високоворотна	2	6	
(17)				ΟΚ	εὐπυργος	добробаштова, міцнобаштова	1	7	
Загалом			54				19	28	

Примітка. Υ — кількість згадувань в Іліаді, Χ — характер епітету: Ο — відмітний, Ρ — родовий, ΡΟ — родовий з обмеженою дією, Κ — конкретизуючий.

Таблиця 5. Апеллативи міста

Апеллативи	Епітети	Кількість згадувань			
		Іліон	Град троянців	Троя	Загалом в Іліаді
πόλις					32
πτολίεθρον		6	(1)		31
	██████████	3			7(+11)
	ευναίόμενον	3	(1)		4(+7)
πόλις		3	11	4	204
	ευρύαγια		5	2	8

Примітка. В дужках: у середній колонці — згадування, що не стосуються до Іліону—Трої, у підсумковій колонці — епітети в інших граматичних формах.

сенія та ін. Ось ця була ще однією. Дійсно, в Гомерівському епосі у троянців було чимало грецьких імен, та й усі розмови у стані троянців велись грецькою мовою. Адже іншої не розуміли ані співаки, ані слухачі.

Мовою ж анатолійської цивілізації була лувійська, розшифрована на початку XX ст. чехом Бедржихом Грозним як мова індоєвропейська й споріднена хетській. Але написи останньої були щільно поширені в межах Хетської імперії й вельми слабко — на західному узбережжі Анатолії й лише в його південній частині (Смірна та Мілаванда-Мілет). Концентрація їх у Хетській імперії може свідчити про те, що лувійська стала мовою раніше, ніж хетська, прибулою до Анатолії та поширеною в її межах, не зачепивши Трою та Північну Анатолію.

Лише від 1980-х років Калверт Уоткінс і Франк Штарке (Watkins 1986; 1995; Starke 1997) зібрали деякі факти на користь лувійської мови Трої. Ф. Штарке спирався на знайдену в Трої єдину печатку з лувійським написом. Проте, їхні аргументи ретельно проаналізував І.С. Якубович (2017) з Московського інституту світової культури МДУ й показав, що цих аргументів мало й вони слабкі. Печатка, зокрема, могла належати й приїжджому. І.С. Якубович дійшов висновку, що проблема визначення мови троянців поки що не має вирішення.

Коли ж розглядали Трою як єдину цивілізацію, що протистояла грецькій, але й належала до неї, то й шари Трої («міста») не сприймали як підстави для етнічних чи мовних трансформацій, а виключно як етапи військової історії та архітектури. Поступово в шарах К. Блегена побачили де-не-де різкі зміни, зокрема між V і VI містами: з'явилась сіра мінійська кераміка й кінь. Виникли підозри щодо вторгнення якогось іншого народу. М. Корфман же у новому тисячолітті взагалі головні розподіли зробив не між «містами» (шарами), а між виділеними ним культурними спільнотами (Korfmann und Mannsperger 1998; див. також Korfmann 2003; 2004, рис. 14).

Приморська (Maritime) троянська культура охоплює шари I і II, зокрема, вони частково одночасні. Місто II згоріло. Далі мало місце сточи майже двохсотлітнє запустіння. Місто III (теж згоріло) за деяким вказівками М. Корфмана належить до тієї ж культури, за іншими — до наступної, вже після запустіння.

Ця наступна, *Анатолійська троянська культура* (шари III, IV та V), по тому знову запус-

тіння років на 200. Обидві культури названі за тереновим охопленням.

На руїнах Трої V вибудовується потужніша й просторіша (на 20 м ширша попередньої) фортеця з мікенською керамікою й використанням коней. Це, звичайно ж, інша — *Високорозвинута культура (Hochkultur) Трої*. Ця фортеця гине від погрому за періоду, якому в К. Блегена відповідав шар VIIa, але М. Корфман перейменував його на шар VIi. Адже це ще те ж місто, на руїнах якого вціліли місцеві мешканці створюють невелике поселення — VIIb1, за М. Корфманом VIj, позаяк культура та ж сама.

Але й їх незабаром виганяють пришельці з Балкан і двічі вибудовують своє поселення цілком іншої культури (у К. Блегена це VIIb2, у М. Корфмана VIIb1 і VIIb2). М. Корфман називає цю культуру «з балканським відбитком». Надалі й вони відходять.

Настає запустіння впродовж 250—300 років, по тому на це місце приходять архаїчні *грекелліни*, нікого не штурмують, а просто займають це місце, прославлене в їхніх епічних піснях, які вже існують. Греки будують на руїнах своє місто під уславленим іменем Іліон. Це починається з другої половини VIII ст. — близько 730—710 рр. до н. е. (Троя VIII). У римський час там Новий Іліон римлян (Троя IX), а у візантійський — невелике селище (Троя X). Таким чином, у М. Корфмана у стратиграфічній колонці змінюють одна одну чотири культури, а з грецькою, римською та візантійською — сім культур.

Чи були ці зміни мовними, чи виключно культурними, сказати важко. Так, грецька з римською та балканська культури, без сумніву, відрізнялися від попередніх за мовою. Щодо інших, до яких належала й «Троя Пріама», ми можемо лише припускати чи здогадуватися. М. Корфман і Трою VI зафарбував у своєму стовпчику іншою фарбою. Але без доказів. Враховуючи успіхи генетики і радіоізотопного аналізу, докази цього та інших співвідношень можуть з'явитися.

Такі образи міста Трої, вибудовані уявою дослідника. Звичайно, це не все. Я не зачепив Трою як типовий тель, як кладезь видатних артефактів, як поворотний пункт в історії нашої науки, як стимулятор і взірць аттрактивності археології. Що ж, як і всі археологічні пам'ятки, Троя невичерпна. Але вона більш невичерпна, ніж інші.

Переклад В.В. Отроценка

- Блеген К. Троя и троянцы. Боги и герои города-призрака. Перев. с англ. О. Милова. Москва, 2004 (с англ. изд. 1963 г.).
- Клейн Л.С. Корреляция имен в Илиаде. *Тезисы докладов совещания «Комплексные методы в изучении истории с древнейших времен до наших дней», февраль 1985 г.* Москва, 1984а, с. 122—123.
- Клейн Л.С. Найдена ли Троя? *Тезисы Всесоюзной авторско-читательской конференции ВДИ.* Москва, 1984б, с. 26—27.
- Клейн Л.С. Анатомия Илиады. Санкт-Петербург, 1998.
- Клейн Л.С. Каталог кораблей: Структура и стратиграфия. *Stratum plus.* Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса, 2000, 3, с. 17—51.
- Клейн Л.С. Время кентавров. Степная прародина ариев и греков. Санкт-Петербург, 2010.
- Клейн Л.С. Происхождение индоевропейцев и археология. Культуры степной Евразии и их взаимодействие с древнейшими цивилизациями. *Мат-лы междунар. науч. конф., посвященной 110-летию со дня рождения ... М. П. Грязнова.* Санкт-Петербург, 2012, кн. 2, с. 25—34.
- Клейн Л.С. Время в археологии. Санкт-Петербург, 2014а.
- Клейн Л.С. Расшифрованная Илиада. Санкт-Петербург, 2014б.
- Клейн Л.С. Структура «Каталога кораблей» и формирование гомеровского эпоса. *Збірник наукових праць ЕАМНІКА.* Київ, 2014в, вип. 298, ч. I, с. 4—15.
- Клейн Л.С. Древние миграции и происхождение индоевропейских народов. Санкт-Петербург, 2007. [Компьютерный черновик редактируемой книги, проникший в сеть без воли автора и без иллюстраций. Книга была запланирована к выходу после 2010 г.] (<http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3559981>; <http://mirknig.com/2011/05/06/drevnie-migracii-i-proishozhdenie-indoevropeyskih-narodov.html>).
- Якубович И.С. На каких языках говорили в Трое? Взгляд анатолиста. *Вопросы языкового родства*, 2017, 16 (2), с. 193—215.
- Childe V.G. The dawn of European civilisation. London, 1925/1947.
- Childe V.G. The Danube in prehistory. Oxford, 1929.
- Damgaard P. de Barros, ... Allentoft V., Nielsen R., Kristiansen K., Sikora M., Judram A. K., Durban R., Willerslev T. The first horse herders and the impact of Early Bronze Age Steppe expansions into Asia. *Science*, 2018, 10.1126.
- Dörpfeld W. Troja und Ilion. Athen, 2002, bd. I.
- Hajnal Ivo. Troia aus sprachwissenschaftlicher Sicht. *Die Struktur einer Argumentation.* Innsbruck, 2003.
- Kalicz N. Die Badener (Peceler) Kultur und Anatolian. Budapest, 1962.
- Korfmann M. Troja in the light of new research. Trier, 2003.
- Korfmann M. Troja im Lichte der neuen Forschungsergebnisse. Trier, 2004.
- Korfmann Manfred O. (Hrsg.). Troia. Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft. Mainz, 2006.
- Korfmann V. und Mannsperger D. Troia. Ein historischer Überblick. Stuttgart, 1998.
- Mellaart J.B. The end of the Early Bronze Age in the Anatolia and the Aegean. *American Journal of Archaeology*. 195, 62, p. 9—33.
- Mellaart J.B. Anatolia and the Indo-Europeans. *Journal of Indo-European Studies*, 1981, 9, p. 145—149.
- Starke F. Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasien im 2. Jahrtausend. *Studia Troica*, 1997, 7, s. 447—487.
- Watkins C. The Language of the Trojans. *Troy and the Trojan War: a Symposium at Bryn Mawr College, October 1984.* PA: Bryn Mawr College, 1986, p. 45—62.
- Watkins C. How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics. Oxford, 1995.

Надійшла 22.11.2018

Л.С. Клейн

Доктор исторических наук, профессор, Санкт-Петербург, РФ, lsklein@gmail.com

СЕМЬ ГОРОДОВ ТРОЯ

В статье автор, обобщив выводы своих исследований 1980—1990-х гг. и учтя последние результаты раскопок экспедиции М. Корфмана в Трое, приходит к выводу, что традиционное представление о семи городах, ставших после своей гибели культурными слоями холма Гисарлик, требует пересмотра. Это скорее образы городов, возникающих в сознании исследователей при чтении «Илиады» и восприятии археологических материалов. Воссозданию упомянутых образов городов Троя, за коими просматриваются черты археологических культур и этнических общностей, посвящено исследование. Обитатели городов Троя стали свидетелями и участниками миграционных потоков, а результатом их стала индоевропеизация Анатолии.

Направления дискуссии, раскрывающие позиции автора: 1) Гомеровская Троя, Троя, она же Илион; 2) Троя в противопоставлении Илиону; 3) археологическая Троя в противопоставлении Гомеровской; 4) Троя как эпоним и цель Троянской войны; 5) Троя — ориентир в хронологии; 6) Троя как этноиндикатор; 7) Троя как наслоение языков.

Принципиально важными являются лингвистические выводы автора. Так как хеттский вместе с лувийским и другими языками анатолийской семьи первым отделился от индоевропейского, точнее индохеттского ствола, то протоиндоевропейский ареал (искомая прародина всех индоевропейцев) должен находиться близко к Дунаю в Европе, возможно севернее. То есть, как степная, так и анатолийская прародины отпадают, несмотря на все их доказательство. Степной ареал может быть лишь прародиной других индоевропейских семей, например, индоиранской. Анатолия — вообще вряд ли была прародиной кого-либо из индоевропейцев.

Троя явно послужила горловиной, через которую разные индоевропейские семьи прорывались в Анатолию — сначала хетто-лувийские народы, потом фригийцы и предки армян, потом греки, ставшие византийцами. Вероятно, это отразилось и на этническом облике самой Трои.

Показательно, что М. Корфман главные деления Трои положил не между «городами» (слоями), а между выделенными им культурными общностями. Среди них: 1) *Приморская (Maritime) троянская культура* охватывает слои I, II (сгорел) и, возможно, III (тоже сгорел), а между первыми двумя и третьим — запустение лет на 200; 2) *Анато-*

лийская троянская культура (слои III — возможно, IV и V), после чего опять запустение лет на 200; 3) *Высокоразвитая культура (Hochkultur) Трои*, представленная слоем VI и погибшая в период слоя VIIa (VIi — по М. Корфману), но на ее руинах уцелевшие местные жители отстраивают небольшой поселок — VIIb1 (VIj — по М. Корфману), так как культура та же; 4) *Культура «с балканским отпечатком»* (у К. Блегена это VIIb2, у М. Корфмана — VIIb1 и VIIb2), созданная пришельцами с Балкан, которые ушли около 1000 г. до н. э.; 5) *Илион — город греков-эллинов*, построенный со второй половины VIII века — около 730—710 гг. (Троя VIII); 6) *Новый Илион римлян* — 85 г. до н. э. — 500 г. н. э. (Троя IX); 7) *Византийский поселок XI—XIII вв* (Троя X). Так выглядят семь городов Троя в представлении автора.

Таким образом, у М. Корфмана в стратиграфической колонке сменяют одна другую 4, а с греческой, римской и византийской 7 культур. Были эти смены и языковыми или только культурными, трудно сказать. Ну, греческая с римской и балканская культуры, несомненно, отличались от прежних по языку. Об остальных, к которым принадлежала и «Троя Приама» можно только предполагать.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Троя, Илион, Гисарлык, Троянская война, Г. Шлиман, В. Дерпфельд, К. Блеген, М. Корфман, Л. Клейн.

Lev S. Klein

D. hab., Professor, St. Petersburg, Russia, lsklein@gmail.com

SEVEN TROY CITIES

In the article the author, summarizing the conclusions of his studies of the 1980-ies and 1990-ies and taking into account the recent finds of M. Korfmann excavations in Troy, concludes that the traditional idea of seven cities, which have become cultural layers after the destruction of the Khisarlyk hill, requires reconsideration. These are more likely the images of cities that arise in minds of researchers when reading the “Iliad” and perceiving archaeological materials. The research is devoted to the restoration of the mentioned images of Troy cities, in which the features of archaeological cultures and ethnic communities are traced. The inhabitants of the Troy cities became witnesses and participants in migration flows, and the result of them was the Indo-Europeanization of Anatolia.

The directions of the discussion, which reveal the position of the author: 1) Homer Troy, Troy, the Iliion; 2) Troy in contrast to Iliion; 3) the archaeological Troy in contrast to Homer’s; 4) Troy as an eponym and purpose of the Trojan War; 5) Troy — a landmark in chronology; 6) Troy as an ethnic indicator; 7) Troy as a layer of languages.

Principally important are the linguistic conclusions of the author. Since the Hittite, together with the Luvian and other languages of the Anatolian family, was the first that separated from the Indo-European, more precisely the Indo-Hittian, the proto-Indo-European region (the sought-for ancestral home of all Indo-Europeans) should be close to the Danube River in Europe, possibly to the north. That is, both the steppe and the Anatolian ancestral homes are dismissed, despite all their proofs. The steppe area can only be the ancestor of other Indo-European families, for example, the Indo-Iranian. It is hardly believed that Anatolia was an ancestral home to any of the Indo-Europeans.

The Troy clearly served as the neck through which various Indo-European families penetrated Anatolia — first the Hattite-Luvian peoples, then the Phrygians and the ancestors of the Armenians, then the Greeks became Byzantians. Probably, this also reflected the ethnic appearance of Troy itself.

It is indicative that M. Corfman put the main divisions of Troy not between the “cities” (layers), but the civic communities he singled out. Among them: 1) *Maritime Trojan culture* covers layers I, II (burned down) and possibly III (also burned down), and between the first two and the third — the desolation for 200 years; 2) *Anatolian Trojan culture* (layers III — possibly IV and V), after which there also was desolation for 200 years; 3) *The highly developed Thojan culture (Hochkultur)*, represented by the VI layer that died during the period of the VIIa (VIi — after Korfmann) layer. However, on its ruins, local population built a small settlement — VIIb1 (VIj — after Korfmann), as the culture is the same; 4) *The “Balkan mark” culture* (VIIb2 — after Blegen, VIIb1 and VIIb2 — after Korfmann), created by newcomers from the Balkans, who left about 1000 BCE; 5) *Iliion — a city of Greek-Hellenes*, built from the second half of the 8th century — about 730—710 BCE (Troy VIII); 6) *New Roman Iliion* — 85 BCE—500 CE (Troy IX); 7) *Byzantine settlement* of the 11th—13th centuries CE (Troy X). This is the author’s view at the seven cities of Troy.

Thus, Korfman replaces one another in the stratigraphic column, 4, and with the Greek, Roman and Byzantine 7 cultures. It was hard to say whether these changes were only linguistic or cultural too. Greek with the Roman and Balkan cultures undoubtedly differed from the former ones by language. The rest, to which the “Troy of Priam” belonged, can only be assumed.

Key words: Troy, Iliion, Khisarlyk, the Trojan War, Schliemann, Dörpfeld, Blegen, Korfmann, Klein.

References

- Blegen K. Troia i troiantcy. Bogi i geroi goroda-prizraka. Perev. s angl. O. Milova. Moskva, 2004 (s angl. izd. 1963 g.).
Childe V.G. The dawn of European civilisation. London, 1925/1947.
Childe V.G. The Danube in prehistory. Oxford, 1929.
Damgaard P. de Barros, Martiniano R., Kamm J., Moreno-Mayar J.V., et al. The first horse herders and the impact of Early Bronze Age Steppe expansions into Asia. *Science*, 2018, <https://doi.org/10.1126/science.aar7711> 10.1126.

- Dörpfeld W. Troja und Ilion. Athen, 2002, Bd. 1.
- Hajnal I. Troja aus sprachwissenschaftlicher Sicht. *Die Struktur einer Argumentation*. Innsbruck, 2003.
- Iakubovich I.S. Na kakikh iazykakh govorili v Troe? Vzgliad anatolista. *Voprosy iazykovogo rodstva*, 2017, no. 16 (2), pp. 193-215.
- Kalicz N. Die Badener (Peceler) Kultur und Anatolian. Budapest, 1962.
- Klein L.S. Korreliatsiia imen v Iliade. *Tezisy dokladov soveshchaniia "Kompleksnye metody v izuchenii istorii s drevneishikh vremen do nashikh dnei"*, fevral 1985 g. Moskva, 1984a, pp. 122-123.
- Klein L.S. Naidena li Troia? *Tezisy Vsesoiuznoi avtorsko-chitatelskoi konferentsii VDI*. Moskva, 1984b, pp. 26-27.
- Klein L.S. Anatomii Iliady. Sankt-Peterburg, 1998.
- Klein L.S. Katalog korablei: Struktura i stratigrafiia. *Stratum plus*. Sankt-Peterburg; Kishinev; Odessa, 2000, no. 3, pp. 17-51.
- Klein L.S. Drevnie migratsii i proiskhozhdenie indoevropskikh narodov. Sankt-Peterburg, 2007 [kompiuternyi chernovik redaktiruemoi knigi, pronikshii v set bez voli avtora i bez illiustratsii. Kniga byla zaplanirovana k vykhodu posle 2010 g.], <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3559981>; <http://mirknig.com/2011/05/06/drevnie-migratsii-i-proishozhdenie-indoevropskikh-narodov.html>
- Klein L.S. Vremia kentavrov. Stepnaia prarodina ariev i grekov. Sankt-Peterburg, 2010.
- Klein L.S. Proiskhozhdenie indoevropitcev i arkhologiiia. Kultury stepnoi Evrazii i ikh vzaimodeistvie s drevneishimi tsivilizatsiiami. *Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi 110-letiiu so dnia rozhdeniia M.P. Griaznova*. Sankt-Peterburg, 2012, vol. 2, pp. 25-34.
- Klein L.S. Vremia v arkhologii. Sankt-Peterburg, 2014a.
- Klein L.S. Rasshifrovannaia Iliada. Sankt-Peterburg, 2014b.
- Klein L.S. Struktura "Kataloga korablei" i formirovanie gomerovskogo eposa. *Zbirnik naukovikh prac Ellhniká*. Kyiv, 2014v, no. 298, part 1, pp. 4-15.
- Korfmann M. Troja in the light of new research. Trier, 2003.
- Korfmann M. Troja im Lichte der neuen Forschungsergebnisse. Trier, 2004.
- Korfmann Manfred O. (ed.). Troia. Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft. Mainz 2006.
- Korfmann V. und Mannsperger D. Troia. Ein historischer Überblick. Stuttgart, 1998.
- Mellaart J.B. The end of the Early Bronze Age in the Anatolia and the Aegean. *American Journal of Archaeology*. 1958, no. 62, pp. 9-33.
- Mellaart J.B. Anatolia and the Indo-Europeans. *Journal of Indo-European Studies*. 1981, vol. 9, pp. 145-149.
- Starke F. Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend. *Studia Troica*, 1997, no. 7, ss. 447-487.
- Watkins C. The Language of the Trojans. *Troy and the Trojan War: a Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984* (ed. M.J. Mellink). Bryn Mawr, 1986, pp. 45-62.
- Watkins C. How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics. Oxford, 1995.